

Je li Bernardo Bobić slikao slike oltara sv. Ladislava?

BERNARDO BOBIĆ: Apoteoza Marijina. Detalj bočne slike sa oltara sv. Marije iz zagrebačke katedrale. (Zagreb, sakristija katedrale)

Je li Bernardo Bobić slikar ciklusa slika krilnih oltara zagrebačke katedrale, pitanje je koje možda nikad neće biti s potpunom sigurnošću riješeno, jednako kao i pitanje autorstva slika malog oltara sv. Mirka i sv. Stjepana iz sakristije iste katedrale. No to nikako ne treba značiti da moramo čekati dok se pukim slučajem ne otkrije neki pouzdani arhivski podatak ili možda ugovor o izradi tih slika. Na takvo bismo rješenje, mislim, mogli dugo čekati, jer kako se čini, kod nas nije ni postojao običaj sklapanja nekih posebnih ugovora samo za izradu slika. Kad bismo čekali na takva rješenja, ne znam koliko bismo imali posve pouzdanih atribucija npr. u Strossmayerovoj galeriji. Valja nam dakle potražiti indicije ili neke dokaze u drugome pravcu. Činjenica da se u ugovorima o osliku oltara sv. Marije i oltara sv. Ladislava slike tih oltara ne spominju, ne ide u prilog tvrdnji da je Bernardo Bobić autor tih slika. To je očito, no sama ta činjenica to ne opovrgava niti ne govori protivno. Pišući tekst o Bobiću¹ uočio sam to, a i naveo, no kako sam došao do uvjerenja da je on unatoč tome autor tih slika, ostavio sam dosadašnju atribuciju. Izmijenio sam samo djelomično atribuciju

¹ Zvonimir Wyroubal: Bernardo Bobić (Malar na Kaptolomu stojeći), Mala biblioteka JAZU, Zagreb (1965).

² Anđela Horvat: Je li Bernardo Bobić slikar ciklusa krilnih oltara zagrebačke katedrale, »Peristil«, 8—9, Zagreb 1965—1966.

³ Osim ugovora o slikarskim radovima Bernarda Bobića i Ivana Eisenhorta, koji su donijeti u monografiji B. Bobića (bilj. br. 1) dosta ugovora o izradi oltara tog doba možemo naći u radu Z. Herkova: Građa za povijest umjetnosti, Bulletin JAZU, br. 1—2, Zagreb 1962.

⁴ O. c., bilj. br.3.

slika oltara sv. Marije, jer nisam nikako mogao prihvatiti da je Bobić autor četiriju slika tog oltara, name slika »Susret Marije i Elizabete«, »Uzašašće«, »Navještenje« i »Prikazanje u hramu«, nego samo pete, »Apoteoza Marijina«, koja je naknadno pronađena. Pritom najem da sam načinio propust što nisam taj stav prema autoru slika oltara sv. Ladislava i obrazložio, pa to sada naknadno činim.

Pokušat ću odgovoriti na neke primjedbe i tvrdnje Anđele Horvat, koja je, pročitavši moj tekst došla, držim, do nekih krivih zaključaka.² Ona npr. govoreći o načinu kako su u to doba sastavljani ugovori iznosi tvrdnju: »Kad redom pročitamo ugovore tog vremena, zapaziti ćemo da je izvanredno tačno precizirano što koji majstor ima uraditi i pod kojim uvjetima«. Neću ovdje govoriti općenito o tim ugovorima, nego samo o dijelovima koji govore o slikarskim radovima.³ U svim meni poznatim ugovorima slikarski radovi zauzimaju najmanje mjesta. U ugovorima koji su sklopljeni izravno sa slikarima, dakle samo za slikarske radove, slike redovito zauzimaju po važnosti posljednje mjesto. Slikanje slika pa i izrada drvenih figura, kiparski radovi, često se spominju tek nuzgredice, što je posve razumljivo. Te slike i kipovi nisu u to doba bili svrstani u neku posebnu kategoriju »umjetnina«. Umjetnik u svom zanatu bio je i kotlar i svaki drugi obrtnik, ako je bio dobar majstor. Veća važnost se u tim ugovorima pridavala skupljim radovima, a npr. pozlatarski radovi bili su vrlo skupi, jer se pozlaćuje listićima čistoga zlata bez primjese srebra. Zlatko Herkov npr. spominje da je 1633. g. nabavljeno za pozlaćivanje jednog oltara zlato u vrijednosti od 10.000 florena, a slikar za slikanje oltarske slike i za pozlaćivanje dobiva 1333 florena u gotovu i isto toliko u naravi⁴ Kome je poznat način kako

BERNARDO BOBIĆ: Ladislav dijeli milostinju. Detalj bočne slike sa oltara sv. Ladislava iz zagrebačke katedrale. (Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb)

se pozlaćivanje vrši, znat će da je od te svote daleko pretežan dio iznosila cijena rada na pozlaćivanju, koji posao je vrlo delikatan, spor i dugotrajan. Ne može se nikako uspoređivati s radom na slici i s vremenom što slikar utroši za izradu slike, a pogotovu ne s radom na slikama impresionistički na brzinu izrađenim kao što su slike oltara sv. Ladislava, koje su, uvjeren sam, sve završene u desetak dana. Čini mi se stoga slabo uvjerljiva primjedba A. Horvat, kad govori o cijenama tih radova, da je dvojbeno bi li navedene sume pokrile i troškove slike.

Kako su važno mjesto u tim ugovorima zauzimali stavci o izradi slika i kipova možemo lijepo vidjeti npr. iz ugovora sa stolarom Matijom Erlmanom iz 1684. g. o izradi velikog oltara u crkvi sv. Katarine. Posebne neke klauzule o izradi kipova tog oltara u ugovoru uopće nema, nego se tek nuzgredice spominju riječima »...k tomu dužen bude rečeni tišljar vse rezane kipe iliti statue svojim stroškom učiniti po dobrom pilhaueru izrezati i napraviti...«. Iz tog se jasno razabire ne samo da se kipovi nuzgredice spominju, ta ne navodi se ni njihov broj, a kamoli kakav drugi detalj, nego i da se briga o izboru kipara koji će kipove izraditi prepušta stolaru. Imademo dosta sličnih dokaza da ono što mi

⁵ O. c., bilj. br. 3.

⁶ O. c., bilj. br. 1.

dan danas nazivamo umjetnošću u XVII st. u Zagrebu nije imalo nekog posebnog značenja i da je u ugovorima akcent bio na radovima koji su tražili veće izdatke i na načinu isplate.⁵

Iz svih se tih ugovora, nadalje, razabire da se polihromacija i pozlatarski radovi u pravilu ne odvajaju od izrade slike i da sve to izvode isti »pictori« ili »malari«. Ako pak slikar koji ugovara oslik oltara ne izrađuje slike, to se onda posebno unosi u ugovor, kao što je to slučaj u ugovoru s Bernardom Bobićem o osliku oltara sv. Franje Borgia, gdje stoji »...szamo dueh platou ili kipou, koyoze na platnu malaju drugde, nebude dusen delati«.⁶

Taj nam ugovor govori i da je Bernardo Bobić, koji je godinu dana prije toga slikao oltar i slike sv. Apostola smatran slikarom koji izrađuje i slike, pa ako ovaj put slike ne izrađuje, to se u ugovoru posebno spominje. Iz kojih uzroka on tada slike ne radi, ne možemo danas znati ni nagađati. U svakom slučaju jasno je da su one naručene već prije sklapanja tog ugovora. Sigurno je da je, kako to A. Horvat ispravno primjećuje, naručiteljica slika oltara sv. Apostola udovica podžupana Jurja pl. Gotala bila sa slikama zadovoljna, jer one još i danas na oltaru stoje, ali nagađanje da rektor isusovačkog kolegija Mihael Škerlec nije bio zadovoljan i da zato slike za oltar sv. Franje Borgia naručuje drugdje, ne temelji se ni na čemu. Zar je imao veće zahtjeve i stroži kriterij od naručilaca slika za oltar sv. Apostola, a i slika za divot oltar sv. Ladislava u katedrali? Slike oltara sv. Apostola bez svake sumnje su mnogo bliže shvaćanju slikarstva i današnjeg prosječnog građanina nego što su slike ciklusa sv. Ladislava. Prve su minuciozno i pomnjivo izrađene »u detalje« dok su druge improvizacije i na brzinu rađene, bez ikakvih sitnijih detalja, a boja je mjestimice nanosena u vrlo grubim nanosima. Visok domet tim slikama ne daje autorovo veliko znanje ni erudicija, a ni brižljivost ni pomnjivost izrade, nego baš ono što je u XVII st. moglo biti smatrano samo kao posve negativno svojstvo, a to je njihova nedotjeranost i »površnost«. Ovdje mogu ujedno naglasiti da visoke ocjene što ih danas dajemo tim slikama nisu posve objektivne. One su samo rezultat današnjeg shvaćanja slikarstva i umjetnosti, kad te njihove inače možda negativne osobine nadasve cijesimo. One u doba njihova nastanka nisu nikako mogle biti smatrane boljima od slika oltara sv. Apostola, nego upravo obratno. Znademo da su impresionisti, s čijim slikama slike s oltara sv. Ladislava imaju izvjesnih afineteta, još u XIX st. bili ismijani.

Jednako mi se čini nezgodno, kad se govori o naručitelju tih slika, spominjati neke »profinjene zahtjeve naručitelja«, osim ako se želi kazati da je bio toliko napredan da je gledao na slikarstvo očima današnjeg stručnjaka ili barem amatera.

Danas su nam poznata četiri ugovora o osliku oltara na kojima je Bernardo Bobić radio. Njegov se vlastoručni potpis nalazi samo na tri ugovora. Na prvom ugovoru o osliku oltara sv. Apostola sastavljenom 1683. g. spominju se dvije slike što ih Bobić ima izraditi, ali posve sumarno, bez ikakvih pojedinosti, riječima: »Imagines duas, unam maiorem in inferiore alteram vero minore in superiore parte«. Ne označuje se ni što na slikama ima biti prikazano. Tu dakle ne možemo govoriti o nekoj minucioznosti i preciznosti. O osliku drvenine više se govori.

U drugom poznatom ugovoru Bernarda Bobića o osliku oltara sv. Franje Borgia spominje se samo da dvije slike tog oltara Bobić ne mora izraditi. Iz toga možemo zaključiti i da se Bobić, koji je godinu dana prije toga izradio slike za oltar sv. Apostola u istoj crkvi, smatra slikarom koji izrađuje i slike, a ne samo polihromatorom i pozlatarom. Iz toga se jasno vidi i da se u oslik oltara podrazumijevala i izrada slika. Čemu bi inače bilo potrebno posebice u ugovor unositi klauzulu da slikar samo neće biti dužan izraditi slike.

U ugovoru o osliku oltara sv. Marije (1688. g.), kojim su se obvezali Bernardo Bobić i Ivan Eisenhort da će oslikati i izvesti pozlatarske radove, i u ugovoru kojim se Bernardo Bobić 1690. g. obvezao da će dovršiti i pozlatiti oltar sv. Ladislava izrada slika se posebice ne spominje. Anđela Horvat primjećuje kako se čini nevjerovatnim da su naručitelji zaboravili u ugovore staviti posebno naglašene narudžbe za slike, jer se tu ne radi o nekom detalju ili nekoj manjoj slici, nego o cijelom ciklusu slika. *Držim da bismo s posvema istim pravom mogli primijetiti da nam se čini nevjerovatnim da u tim ugovorima nema klauzule da slikari neće biti dužni izraditi slike.* Takva klauzula se stavlja u ugovor o osliku oltara sv. Franje Borgia, na kojem se nalaze samo dvije manje slike, a ovdje se radi o dva ciklusa s po dvanaest velikih slika u svakom. Ta već smo vidjeli da je Bobić bio smatran slikarom koji uspješno izrađuje slike. Meni se ne čini ni najmanje vjerovatnim da naručitelji tih oltarskih slika to nisu znali, a ni to da su Bobić i Eisenhort bili toliko skromni da im to ne bi rekli.

Posve je tačno zapažanje A. Horvat da sam proučavajući tekstove ugovora o osliku oltara sv. Marije i oltara sv. Ladislava s čuđenjem zamijetio da se slike u oba ta ugovora uopće ne spominju. Istina je da sam se začudio, no nisam se čudio tome što se slike ne spominju. Znao sam vrlo dobro da se slikama u ugovorima posvećuje najmanja pažnja i da se u prvome redu nabrajaju skuplji radovi. *Začudila me zapravo samo činjenica da to dosad nije nitko opazio ili da se bar preko toga šutke prelazilo i da, štaviše, neki autori izrijekom kažu da se Bobić obvezao da će za oltar izraditi šest, odnosno dvanaest slika.*

Oltar sv. Marije, na kome je bilo dvanaest slika s prizorima iz života Majke Božje, polihromirali su i pozlatili zajednički Bernardo Bobić i Ivan Eisenhort. O tome nema nikakve sumnje, jer su nam se sačuvali ugovori. Kako se u tim ugovorima slike uopće ne spominju, A. Horvat zaključuje da oni nisu slike za taj oltar izradili nego netko drugi. Sve donedavna bile su poznate samo četiri slike tog oltara, pa su neki autori, da svima bude pravo, dvije dodijelili Bobiću a dvije Eisenhortu. Međutim sve te četiri slike jasno pokazuju da ih je radila jedna te ista ruka. U najnovije vrijeme pronađena je peta slika tog oltara, a ta pokazuje da je rad posve drugog majstora i osim veličine, formata i tematike obrade nema ništa zajedničkog s prve četiri, nego posjeduje sve karakteristike kista autora ciklusa slika oltara sv. Ladislava. To sam, držim, tehničkom analizom tih radova i dokazao.⁷ Za petu sliku, Apoteozu Marijinu, možemo biti sigurni da potječe s oltara sv. Marije. Kamo bismo je inače mogli staviti? Po sastavu drva, bojama i načinom obrade jednako kao i temati-

kom i formatom ona tamo u potpunosti pristaje. Kad bismo, dakle, prihvatili pretpostavku da te slike nisu radovi Ivana Eisenhorta i Bernarda Bobića, nego da su oni samo polihromirali taj oltar, a slike da su izradili drugi, neki nepoznati slikari, *morali bismo prihvatiti gotovo posve nevjerovatnu kombinaciju dvaju paralelnih parova.* Ako, naime, slike oltara sv. Marije nisu izradili Bobić i Eisenhort, morala su ih izraditi druga dvojica slikara, naglašavam dvojica, i to anonimnih slikara, koje ćemo zbog jasnoće, za razliku od prvih, nazvati umjetnicima. Dvije godine nakon toga oltar sv. Ladislava u katedrali polihromira jedan od slikara oltara sv. Marije, naime Bernardo Bobić, a slike izrađuje jedan od dvojice zagonetnih umjetnika, koji su dvije godine prije toga zajedno s Bobićem i Eisenhortom radili na oltaru sv. Marije. Eto, jedan od tih zagonetnih umjetnika kao neki duh (zao duh, jer je Bobiću mogao samo konkurirati u poslu) prati jadnog Bobića, *ali i opet ostaje anonimn.* Kombinacija zaista smjela i dostojna pera Conan Doylea. *Držim da je posve isključena mogućnost tolike analogije tih dvaju parova, dvojice slikara polihromatora i pozlatara i dvojice slikara umjetnika koji zajedno rade, a zapravo jedni drugima mogu samo smetati i kvariti uzajamno posao.* Mislim da bi u takvoj kombinaciji slikar umjetnik mnogo slabije prošao. Usto slike oltara sv. Ladislava nikako ne pokazuju da bi mogle biti rad nekog slikara koji se bavi samo izradom slika a pozlatarske i ličilačke radove prepušta drugome. Posvema sam uvjeren da su ta dva slikara polihromatora i dva slikara umjetnika iste osobe, naime, siguran sam da su Bernardo Bobić i Ivan Eisenhort zajednički oslikali oltar sv. Marije i za nj izradili slike, i tvrdo sam uvjeren da Bernardo Bobić nije samo polihromirao oltar sv. Ladislava, nego da je za nj izradio i cio ciklus od dvanaest slika.

Ako ne gledamo na cio taj kompleks pitanja arhivarski, suhoparno i formalistički, nego se uživimo u zbivanja i život tih malih ljudi u malom Zagrebu, kakav je bio Zagreb u XVII st., bit će nam mnogo toga jasnije i neće nam neke praznine u pisanim dokumentima pravititi tolike teškoće.

Što se tiče naglog razvitka i razlike između prvih Bobićevih poznatih radova, slika oltara sv. Apostola, i njegovog vrhunskog dometa, slika oltara sv. Ladislava, Anđela Horvat ima posvema pravo. Tu se zapravo ne bi moglo govoriti o nekom znatnom razvitku što se tiče znanja i slikarske vještine. Ta, i njegovi najbolji radovi puni su gotovo početničkih nedostataka, što sam u svom radu na više mjesta spomenuo. Imade ih u izvjesnom smislu možda i više jer su to izvorni i originalni radovi vjerojatno samouka slikara, dok su slike oltara sv. Apostola očite kopije rađene po uzorcima dobrih majstora. Ciklus slika oltara sv. Ladislava ne ističe se nekim naročitim znanjem i vještinom izrade nad njegovim prvim poznatim radovima, *nego prije time što pokazuju slikarov polet, slobodu tretmana, osebnost koncepcije te osjećaj za prostor i formu, kojih kvaliteta na slikama oltara sv. Apostola uopće nema, a koje kvalitete danas kod slikara najviše cijenu.* Prema tome mi vrednujemo, kako sam već spomenuo, autora tih slika prema današnjem kriteriju i današnjem shvaćanju umjetnosti.

No sve kad bi i bila velika razlika u stupnju savršenosti i dotjeranosti tih dvaju ciklusa radova, ne bi

⁷ O. c., bilj. br. 1.

taj nagli »začudni skok, koji je ostao nerazjašnjen« bio suviše nagao, a još manje začudan. Vremenski je razmak između nastanka tih dvaju ciklusa oko *sedam* godina, a npr. Becić i Račić su u svojim prvim godinama rada u isto tolikom razmaku vremena napravili i veći skok.

Slike s malog oltara sv. Mirka i sv. Stjepana iz sakristije katedrale rađene su vjerojatno prema bakrorezima, pretečama današnjih svetih sličica, kakve su u to doba kolale među pobožnim svijetom. Za sv. Kristofora smo i našli uzor. No takvih bakroreza profanog ili poluprofanog specijalnog sadržaja, pred kakav je sada zadatak Bobić bio postavljen, slikar nije mogao naći. Tako su nastali ti iskreni, poletni, izražajni originalni radovi. Za jednu je ipak imao uzorak. To je slika Ladislav u borbi s Kumanima, koju je radio prema sve do danas sačuvanoj slici nepoznatog autora, koja obrađuje istu ili sličnu temu. No ta je na toliko niskom likovnom nivou, da je Bobićeva kopija u svemu znatno premašuje. Da je Bobić mogao za te slike naći dobre uzorke, vjerujem da nam danas njegovo ime ne bi imalo gotovo nikakva značenja.

Takve posudbe nisu u to doba bile rijetke jer se nije od slikara tražila neka originalnost, bar ne kod nas. Takvih kopija ili možda i replika nalazimo još danas mnoštvo i u Italiji, zemlji s obiljem kvalitetnih slikara.

Sugestija da bismo Bobića mogli vrednovati prema slikama na oltaru sv. Apostola, koje su neprijeporni njegovi radovi, ne čini mi se nimalo prihvatljiva. To su njegovi prvi poznati i vjerojatno još početnički radovi, a vrednovanjem slikara prema njegovim početničkim radovima, i to očitim kopijama, ne bismo ga mogli visoko smjestiti. Jednako je posve nemoguće zbližiti slike oltara sv. Apostola sa slikama oltara sv. Ladislava i izvršiti neku komparativnu analizu, kako to predlaže

A. Horvat. To nam ne bi dalo nikakva rezultata. Prve su očite kopije, kako smo to već nekoliko puta naglasili, i to kopije jednog početnika, dok su druge izvorni radovi. U takvim kopijama nećemo naći mnogo više autorovog od njegove nespretnosti i neukosti. Nema u njima ništa što bi pripadalo samoj ličnosti autorovoj. Nasuprot tome u slikama oltara sv. Ladislava nalazimo, pored nešto znanja i rutinerstva, jako izraženu i oštro ocrtanu autorovu osebnost i darovitost, koje su jasnije i zato što nisu prekrivene nekim školskim šablonski stečenim znanjem.

U svom izlaganju A. Horvat tvrdi da Ivan Kukuljević Sakcinski u popisu jugoslavenskih umjetnika Bobića ne spominje vjerojatno zato što ga nije smatrao umjetnikom nego samo pozlatarom i polihromatorom. Ne znam je li Kukuljević znao za Bobićeve slike oltara sv. Apostola. Ako jest, morao ga je uvrstiti, jer u tom popisu nalazimo imena koja manje znače od Bobićeva i o kojima imade manje podataka. Držim da to može biti i jednostavni propust. To me ne bi nikako čudilo, jer se kod nas još i danas događaju i krupniji propusti.⁸

Kad bismo prihvatili tezu A. Horvat, otpao bi i Ivan Eisenhort kao slikar slika za oltar sv. Marije. Ivan Eisenhort me sada nije suviše zanimao, no ipak sam zbog njega putovao u Ljubljani kad je pred desetak godina tamo održana »Izložba slovenskog baroka«. Na žalost nisam na toj izložbi mogao naći ništa što bi imalo nekog afiniteta s četiri slike oltara sv. Marije, koje se njemu pripisuju jednako kao što to nisam mogao naći ni kod nas u Zagrebu.

8. Naša Enciklopedija likovnih umjetnosti prešućuje ime našeg vrlo kvalitetnog baroknog slikara *Serafina Schöna*, iako ga nalazimo u Hrvatskoj enciklopediji spomenutog u članku Z. Jirouška, Barok u Hrvatskoj. Thieme Beckerov leksikon posvećuje mu omanji članak. Postoji i esej o njegovu životu i radu u Bulletinu JAZU br. 3, 1963. g.

R é s u m é

Après la publication des contrats pour la peinture des autels de Ste. Marie et de St. Ladislav de la cathédrale de Zagreb¹, dans lesquels l'exécution des tableaux de ces autels n'est pas même mentionnée, certains auteurs se sont mis à contester que Bernardo Bobić soit l'auteur des tableaux de l'autel de St. Ladislav. Dans cet article j'ai essayé de prouver, en se basant sur les autres contrats de l'époque, que cette lacune dans les contrats ne pourrait pas servir de preuve que Bernardo Bobić ne soit pas l'auteur de ces tableaux, et que sous les mots »pingere« et »perficere« on comprenait l'exécution des tableaux aussi bien que la peinture de l'autel.

Si l'on acceptait la suggestion de Andela Horvat² que les peintres Bernardo Bobić et Ivan Eisenhort qui ont signé le contrat

pour la peinture de l'autel de Ste. Marie en 1688, n'ont pas exécuté les tableaux de cet autel, on serait fort contraint d'accepter une combinaison complètement fantastique de deux peintres, sosies de Bobić et Eisenhort, qui exécutent les tableaux et restent anonymes. Deux ans après, en 1690, Bernardo Bobić signe le contrat pour la peinture de l'autel de St. Ladislav tandis que les tableaux de cet autel sont exécutés cette fois aussi par un autre peintre, et juste le même peintre, qui, deux ans auparavant, a exécuté une partie des tableaux de l'autel de Ste. Marie que Bobić a peint, et cette fois aussi reste anonyme. Une telle combinaison nous semble tout à fait invraisemblable et fantastique.

Zvonimir Wyroubal